

УДК: 371.671.11.,19”

Марчук О.О., к.пед.н. (Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука, м. Рівне)

УКРАЇНСЬКА ЧИТАНКА М. КУЗЬМОВОЇ ЯК ОРІЄНТИР ДЛЯ ПІДГОТОВКИ ПІДРУЧНИКІВ У НАШ ЧАС

***Анотація.** В статті досліджено зміст та структуру Української читанки (1920 р.) М. Кузьмової, проаналізовано тематику текстів для читання, охарактеризовано вправи та завдання, подано пропозиції щодо шляхів творчого використання досвіду М. Кузьмової при укладенні підручників у наш час.*

***Ключові слова:** підручник, зміст, структура, навчальні матеріали, національність.*

***Аннотация.** В статье исследованы содержание и структура Украинской хрестоматии (1920 г.) М. Кузьмовой, проанализирована тематика текстов для чтения, охарактеризованы упражнения и задания, представлены рекомендации о путях творческого использования опыта М. Кузьмовой при составлении учебников в наше время.*

***Ключевые слова:** учебник, содержание, структура, учебные материалы, национальность.*

***Annotation.** In this article the content and structure of Ukrainian Reading-book (1920 p.) by M. Kuzmova are investigated, the themes of texts for reading are analyzed, the exercises and tasks are described, the suggestions for creative using the experience of M. Kuzmova in modern textbooks compiling are given.*

***Keywords:** textbook, content, structure, training materials, nationality.*

Проголошення незалежності України дозволило посилити націоналізацію освітянської галузі. У законі «Про освіту» зазначено, що одним із її основних принципів є органічний зв'язок із «світовою та національною історією, культурою, традиціями» [1]. Відтак, сьогоденні програми, підручники та посібники повинні бути направлені на виховання підростаючого покоління у руслі християнської моралі.

За останні десятиліття в Україні видано велику кількість навчальної літератури, яка ґрунтується на національно-патріотичних матеріалах. При цьому, сьогоденні автори підручників намагаються запровадити кращі педагогічні надбання із цього напрямку. Однак необхідно зазначити, що націоналізація шкільної книги – явище не нове. Підручники із українськомовними матеріалами та патріотичною спрямованістю використовувалися

у XIX - на початку XX століття в окремих регіонах України. Серед них добре відомими є книги О. Барвінського, М. Гатцука, В. Золотова, П. Куліша, І. Могильницького, С. Русової, С. Черкасенка, Т. Шевченка, К. Шейковського. Тому, зазначені праці потребують належного вивчення, оскільки творчі здобутки їх укладачів можна застосовувати у навчально-виховному процесі нинішніх шкіл.

Впровадження в педагогічну практику націоналізації освіти викликало значний інтерес у сучасних науковців. Подібну проблематику досліджували В. Безпалько, В. Бейлінсон, Н. Богданець-Білоskalенко, Л. Вовк, М. Євнух, Д. Зуєв, І. Козак, М. Левківський, І. Підласий, А. Полякова, О. Савченко, О. Сухомлинська, О. Фізеші, Д. Чередниченко та ін. Становлення української середньої школи і та перші підручники із літератури були об'єктом наукових пошуків В. Оліференка, досягнення в українському підручникомстворенні в XIX – на початку XX ст. вивчалися В. Великожон. Однак, незважаючи на велике зацікавлення навчальними книгами початку XX ст., у архівах та музеях України є багато маловідомих підручників, що потребують об'єктивної оцінки.

Метою цієї статті є вивчення змісту та структури Української читанки, яку авторка М. Кузьмова видала у Коломії у 1920 році, та розроблення пропозицій щодо написання книг для сучасних шкіл із урахуванням парадигматичного компонента.

Для реалізації визначеної мети в роботі вирішуються такі завдання:

- проводиться аналіз навчальних текстів, вправ та додатків читанки;
- визначаються позитивні аспекти, кращі методи та прийоми укладання підручника, застосовані М. Кузьмовою;
- подаються пропозиції для написання навчальних книг для нинішніх шкіл.

На межі XIX-XX століть Україна залишалася поділеною між двома імперіями: Російською, до якої входили землі на схід від Збруча (Східна та Центральна Україна), та Австро-Угорською, в якій перебували Східна Галичина, Північна Буковина та Закарпаття (Західна Україна). Після Першої світової війни українські землі знову опинилися у складі різних держав. Основна їх частина входила до Української РСР (452 тис. кв. км, населення 25,5 млн. чоловік), а Західна Україна (Східна Галичина, Західна Волинь, частина Полісся) відійшла до Польщі. Тут проживало 8,9 млн. чоловік, у тому числі 5,6 млн. українців. Водночас, Північна Буковина була захоплена Румунією, а Закарпаття – Чехословаччиною.

Проте, навіть в таких умовах, на початку XX століття в Галичині поживався національний рух, в розвиток якого було видано читанки Б. Заклинського, О. Поповича, М. Кузьмової. При цьому, Українська читанка, яка була видана у м. Коломия у 1920 році презентувала найкращі надбання національного підручникомстворення. Ця книга була написана учителькою та письменницею М. Кузьмовою (1884-1922 роки), яка видала

повість про життя вчителів «На стрічу золотому сонцю» і збірку оповідань «Проти хвиль». Водночас, М. Кузьмова брала активну участь у освітньому розвитку України. Вона відвідала з'їзд українських учителів 3 лютого 1919 р., на якому наголосила на необхідності обміну педагогічним досвідом освітянами всієї України і використанні у підручниках кращих надбань літератури: «На мою думку, найкраще було би на цей переходовий час передрукувати з деякими змінами ті, що їх вживають в народних школах Київщини. Крайня пора вже перестати нам обманювати себе та на силу вмовляти себе, що все наше, що за Збручем (крім Дніпра, степів, пісень, народних одягів, цукру, муки і сала) безвартне, нецінне, а все, що із заходу або хоч після чужого взірця зроблене, це добре, шляхетне і мудре...» [2, с. 3]. Для реалізації своїх переконань М. Кузьмова уклала власну читанку, у якій було надруковано кращі твори українських письменників та використано велику кількість фольклорних матеріалів.

Проведений нами аналіз Української читанки показав, що мета видання підручника полягала у тому, щоб навчити учнів читати українською мовою, познайомити їх із творами відомих письменників, подати уявлення про національну ментальність народу, виховати патріотичні почуття, любов до праці, навчання, навколишнього світу, розвинути світогляд, естетичний смак, логічне мислення, увагу та уявлення учнів початкових класів. У навчальному виданні враховані вікові особливості учнів та попередня їх підготовка, зокрема, тексти були цікавими та зрозумілими, зорієнтованими на школярів, що вже знали букви і могли читати слова. Загальна характеристика науковості викладу навчального матеріалу М. Кузьмовою засвідчила, що принцип науковості в підручнику поєднувався з принципом доступності. Читанка була спрямована на формування науково-художнього мислення, мотивації навчання та вироблення патріотичних і морально етичних світоглядних позицій. При укладанні матеріалів простежуються міжпредметні зв'язки.

Читанка містила тексти для читання, вправи та додатки. Тексти, яких у навчальній книзі налічується 109, можна поділити на окремі тематичні групи. Оскільки релігійний компонент був провідним у шкільній системі освіти ХІХ – початку ХХ століття, то до першої групи можна віднести матеріали релігійного змісту, які спрямовувалися на виховання дітей у руслі християнської моралі. Про посилення уваги автора до системи християнських цінностей служив той факт, що читанка розпочиналася та закінчувалася молитвами, при чому феномени молитви та любові до України залишалися взаємопов'язаними. Так, перша молитва була за щасливу долю України:

*Боже великий, Боже єдиний,
Наш край рідненький благослови,
Всі свої ласки і всієї щедроті*

*На нашу землю, Отче, зверни,
Ми ще маленькі і слабосилі,
Ти нам відвагу і силу дай,
Щоб ми уміли в кожній хвилині
Житє віддати за рідний край!* [3, с. 3].

У додатках до читанки подано такі молитви: «Молитва перед наукою», «Молитва після науки», «Молитва до пресвятої Діви Марії». Остання із них була уривком із поеми Т. Шевченка «Марія». Релігійна тематика притаманна також для поданих у читанці прислів'їв та приказок: *Від серця до Бога – навпростець дорога. І багатий, і убогий – у Бога всі рівні* [3, с. 6].

Проведений аналіз «Української читанки» дозволив констатувати чітко виокремлену національну спрямованість видання, що повністю розкриває та пояснює назву і змістову наповненість книги. Водночас, обширно представлена тематична група матеріалів на патріотичну тематику. Так, М. Кузьмова пропонувала дітям прочитати тексти «Рідний край», «Київ» та вірші «Нема, як наша Україна» і «Рідна мова». Окремо авторка подала відомості про патріотів України – Т. Шевченка та І. Франка. Учням пропонувалося прочитати поезію із «Кобзаря» («Сирітський Великдень», «Тече вода...», «Садок вишневий коло хати»). Крім того, сторінки читанки знайомили дітей із народними святами, звичаями та обрядами, які описані в художніх замальовках «Різдвяні свята», «Великдень», «Новий рік і Йорданські свята». Свої повідомлення про життя українців у будні дні та на свята М. Кузьмова доповнила щедрівками, гаївками, посіваннями, сміховинками.

Укладачка читанки звертала увагу дітей на такі національно-патріотичні прислів'я: *Чуже шануймо – своє любимо. Чуже – святе, своє – найсвятіше* [3, с.3]. Особливо цікавим для нинішніх педагогів та учнів може бути «Прислів'я про рідний край», у якому авторка закликала любити вітчизну, бути їй вірним до кінця свого життя:

*У всіх людей одна святиня,
Куди не глянь, де не спитай,
Рідніша їм своя пустиня,
Аніж в чужині земний рай* [3, с. 3].

Із тематикою рідного краю тісно пов'язана тема родини, злагоди у сім'ї та громаді, яку не оминула увагою М. Кузьмова. В «Українській читанці» наведено художні тексти «Моя мама», «Батькова наука», поезії «Діти до матусі», «Моя родина», «Згода в родині» та «Громада». Завдяки грамотно підібраним матеріалам діти дізнавалися про справжні сімейні цінності, вчилися поважати старших, цінувати своїх батьків. Скарбами

народної мудрості були наведені у читанці прислів'я: *Діти плачуть, а в мами серце болить. Тоді мама біду знає, як малу дитину має. Хто дітей не має, той горя не знає. У кого є рідненька ненька, у того головка гладенька і сорочка чистенька* [3, с.5].

Завдяки «Українській читанці» учні молодших класів поглиблювали свої знання про навколишній світ. Знайомство із ним розпочиналося із вивчення пір року, місяців та днів тижня. Варто звернути увагу на назви місяців, які необхідно було запам'ятати школярам: *січень, лютий, март, цвітень, май, червень, липень, серпень, вересень, жовтень, листопад, грудень*. Школярі читали тексти «Осінь», «Весна», «Сніг», «Земля та вода», «Льон», «Чотири сторони світу», «Дощ» та «Частини людського тіла», які були написані простою розмовною мовою, оповідали про побут, близький і зрозумілий дітям. Матеріали підручника не лише розкривали природні явища. Вони навчали бачити красу у буденності, робити спостереження, бути уважними до навколишнього світу. Прикладом може слугувати наведений уривок: *Унав сніг і покрив землю білою пеленою. Зате вечорами сидять усі в теплій хаті. Діти граються. Парубки та газди крутять мотузки, в'яжуть віники, виплітають кошики, жінки та дівчата прядуть* [3, с. 19]. Шкільна тематика представлена у читанці оповіданням «Школяр» та поезією «Школярська пісенька». Підібрані автором твори закликали учнів належно ставитися до своїх обов'язків, старанно учитися та гарно поводитися. Все це, на думку М. Кузьмової, потрібно для того, щоб у майбутньому прислужитися Україні та допомогти своєму народові. Так, «Школярську пісеньку» можна назвати гімном, який пояснював мету навчання у тогочасній школі:

*Там, у школі своїй рідній, буду я учитись,
І читати, і співати, і Богу молитись
Та ще буду у рідні пісні вчитися співати
Й нашу славу Україну над житє кохати* [3, с. 19].

Крім наведеного, «Українська читанка» була насичена фольклорними матеріалами. Окрім прислів'їв, учні читали народні казки («Медвідь та колода», «Лисиця та Журавель», «Казочка про Котика Мурчика»), байки («Скривджений Вовк»), загадки та сміховинки.

Водночас в «Українській читанці» М. Кузьмова намагалася навчити учнів Галичини літературної мови. Однак – у книзі вживалися й зразки діалектного мовлення, притаманні цьому регіону Західної України: *лучше, укупі, вчім ся, свойого, житє, ярина, звемо ся*.

Характерною особливістю цього підручника є поєднання у ньому наукових прозових текстів із віршованими творами, загадками, казками. Наприклад, при вивченні теми «Праця» діти читали наукове повідомлення

«Що кому треба до праці?», байку «Скривджений Вовк», прислів'я (*У ремесника золота рука* [3, с. 84]) та загадки (*Не живий, а землю риє. Має зуби, а їсти не просить* [3, с. 87]).

Після вивчення певної теми М. Кузьмова пропонувала вправи для закріплення пройденого матеріалу. Завдання були різноманітними: дописати речення, пояснити значення слів, назвати предмети побуту, розповісти про народні свята в родині тощо. Вони спрямовувалися на розвиток допитливості, логічне мислення, уяви, формування навичок усного і писемного мовлення. Тексти та вправи читанки орієнтувалися на збереження ментальності українців, оскільки на початку ХХ століття «в Галичині посилювався національний рух, пріоритетним стало національне виховання, що простежувалося у доборі матеріалу й для підручників початкової школи, зокрема у доборі автури» [4].

Узагальнюючи результати проведеного дослідження, можна зробити висновок, що Українська читанка М. Кузьмової належним чином презентувала досягнення педагогічної думки початку ХХ століття. У змісті підручника простежувалася чіткість і послідовність структурування навчального матеріалу, складність і обсяг якого відповідали можливостям належного засвоєння учнями початкової школи. Проведений аналіз текстів читанки дозволяє констатувати їх національну спрямованість, орієнтацію на виховання морально-етичних якостей та розвиток світогляду школярів. Тому, при написанні підручників для сучасної школи укладачі можуть опиратися на досвід М. Кузьмової, зокрема:

- використовувати кращі взірці українського письменства;
- укладати навчальний матеріал таким чином щоб він спрямовувався на розвиток патріотичних почуттів, духовності, пізнавальних інтересів, логіки, кругозору, пам'яті, уваги учнів та розробляти різноманітні завдання;
- виділяти у підручнику окремі розділи, параграфи і тематичні групи;
- враховувати вікові особливості дитини, її інтереси та захоплення;
- оперувати кращими досягненнями вітчизняних науковців у галузі педагогіки та підготовки підручників.

1. Закон „Про освіту” [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1060-12> 2. Кузьмова М. Про наші шкільні підручники / М. Кузьмова // *Учительський голос*. – Коломия. – 1919. – 15 березня. – С. 3-5. 3. Кузьмова М. Українська читанка / М. Кузьмова – Коломия, 1920. – 72 с. 4. Богданець-Білокаленко Н. Створення підручників для читання на Західних і Східних теренах України (сер. ХІХ ст. – кінець ХХ ст.) [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.interklasa.pl/portal/dokumenty/ridna>

Рецензент: д.пед.н., професор Дем'янчук А. С.